

L'enfocament de gènere en un bloc de contingut sobre activitat i espai industrials a l'ensenyament secundari postobligatori*

Mireia Baylina i Ferré**

Résumé / Abstract / Resumen / Resum

Le but de cet article est de proposer un bloc de contenus et une unité didactique pour les élèves de l'étape secondaire postobligatoire sur l'activité et l'espace industriel et qui tienne compte de la variable genre. En partant de la considération d'une perspective mondiale actuelle et d'une approche interdisciplinaire et globale proche du paradigme radical, on a construit un schéma thématique qui essaie de rattacher les caractéristiques de l'activité industrielle à la distribution des espaces de production à échelle mondiale et qui mette en relief la variable genre dans tous les aspects où elle est primordiale, notamment ceux qui concernent directement le marché de travail et l'internationalisation de la production. On a, en même temps et compte tenu de l'aspect épistémologique du curriculum, proposé des concepts fondamentaux pour travailler avec les élèves dans le cadre d'une unité didactique sur l'activité féminine dans l'industrie.

* * *

The objective of this article is to formulate a proposal of a unit of topics and teaching methods for post-compulsory secondary education on the theme of industrial space and activity and which would include the gender variable in analysis. The proposal is based on: a spatial perspective at world scale; a present day temporal perspective; an interdisciplinary and

* Aquestes notes van ser escrites arran de la realització d'un treball de curs de l'assignatura de tercer cicle *Perspectives de la geografia a l'ensenyament secundari*, dirigit per la doctora Rosa Ascon (curs 1990-1991).

** Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona

comprehensive approach; and the epistemological option of the radical paradigm. The resulting list of topics is an attempt to establish the relationship between the characteristics of industrial activity and its distribution at world scale, with special treatment of the gender variable where relevant, and especially in relation to the labour market and the internationalization of production. The article also makes some suggestions of concepts to be studied referring to female participation in industry, within this didactical unit and respecting the chosen epistemological approach.

* * *

El objeto de este artículo es elaborar una propuesta de bloque de contenido y de una unidad didáctica para trabajar con los alumnos de la etapa secundaria post-obligatoria sobre la actividad y los espacios industriales, que incorpore la variable género en su análisis.

Partiendo de una perspectiva espacial mundial, de una consideración del tiempo actual, del recurso a la interdisciplinariedad y a la actitud globalizadora, y de la opción epistemológica del paradigma radical, se ha elaborado un guión temático que intenta relacionar las características de la actividad industrial y la distribución de los espacios de producción a escala mundial, poniendo de manifiesto la variable género en todos los apartados necesarios, en particular en aquellos que se refieren al mercado de trabajo y a la internacionalización de la producción. Asimismo, siempre desde la vertiente epistemológica del currículo, se sugieren algunos conceptos para trabajar con los alumnos dentro de una propuesta de unidad didáctica referente a la actividad femenina en la industria.

* * *

L'objecte del present escrit és elaborar una proposta de bloc de contingut i d'una unitat didàctica per treballar amb els alumnes de l'etapa secundària postobligatòria sobre l'activitat i l'espai industrials que incorpori la variable gènere en la seva anàlisi.

Prenent com a base una perspectiva espacial mundial, una consideració del temps actual, el recurs a la interdisciplinarietat i a l'actitud globalitzadora, i l'opció epistemològica del paradigma radical, s'ha elaborat un guió temàtic que pretén relacionar les característiques de l'activitat industrial i la distribució dels espais de producció a escala mundial, posant de manifest la variable gènere en tots el apartats on és necessària, en particular en aquells que afecten directament el mercat de treball i la internacionalització de la producció. Alhora, sempre des del vessant epistemològic del currículum, se suggereixen alguns conceptes per treballar amb els alumnes en el marc d'una unitat didàctica proposada referent a l'activitat femenina en la indústria.

Un dels objectius principals del curs de tercer cicle (1990-1991) *Perspectives de la geografia a l'ensenyament secundari*, ha estat l'anàlisi dels dissenys curriculars que per a aquesta etapa de l'ensenyament proposen la Generalitat de Catalunya i el Ministerio de Educación y Ciencia.

D'aquest examen crític hem destacat molt positivament la perspectiva d'anàlisi global i interdisciplinària, la qual cosa suposa, d'una banda, que els continguts d'aprenentatge s'inclouen en un marc més ampli que permet la integració dels diferents temes en esferes d'interpretació i significació superiors a les que ofereix una sola disciplina, i, d'altra, que tant l'educador com l'alumne prenen una actitud que els fa ser més conscients de la necessitat d'entendre el món com un sistema únic i analitzar els problemes i les situacions dins d'un context i en la seva globalitat.

No obstant això, i per tal de cobrir les possibles mancances de la font epistemològica del currículum –font que ens pertoca des de la nostra posició–, el curs s'ha orientat cap a la realització de propostes de blocs de contingut referents a les diferents branques de la geografia per tal de vincular l'evolució científica amb la lògica interna de la disciplina geogràfica. Tanmateix, encara que no s'han tractat d'una manera àmplia les fonts sòcio-cultural, psicològica i pedagògica, s'han tingut presents les necessitats educatives dels alumnes entre setze i dinou anys, i s'ha reconegut la importància de l'aprenentatge conceptual i la comprensió de principis per avançar en el pensament abstracte, l'èmfasi en el desenvolupament de les tècniques i habilitats de cara a un pensament creatiu i a una recerca individual, i la necessitat d'obrir-se a l'aspecte afectiu de l'educació, als valors i a les actituds en el treball a l'escola.

Els diferents treballs individuals s'han plantejat prenent com a base una perspectiva d'anàlisi espacial mundial i considerant el temps actual amb les imprescindibles referències històriques en funció de cada temàtica, el recurs a la interdisciplinarietat i a l'actitud globalitzadora, i l'opció epistemològica del paradigma radical, de manera que s'ha substituït la pluralitat paradigmàtica (que l'alumne pot aconseguir amb altres disciplines, amb altres educadors o al llarg de la vida acadèmica) per una pluralitat metodològica o de procediments.

EL BLOC DE CONTINGUT: «L'ACTIVITAT I L'ESPAI INDUSTRIALS»

Sota aquestes directrius generals, el nostre treball s'ha orientat cap a l'elaboració d'un bloc de contingut referent a l'activitat i l'espai industrials. Una temàtica que des d'una perspectiva crítica posarà l'èmfasi en la relació indústria-societat, amb la idea de fons que s'ha de tendir a una geografia rellevant que contribueixi a fer front a les injustícies i desigualtats que l'expansió capitalista ha anat creant. Paral·lelament es plantejaran els canvis en la industrialització dins d'un context més ampli en

el qual es tindran en compte les relacions socials capitalistes en el marc global d'una política nacional i internacional.

Però la nostra aproximació epistemològica al tema vol incorporar un element oblidat en el paradigma radical: el gènere, una categoria d'anàlisi crítica per ella mateixa, ja que conté d'una manera inherent la desigualtat.

La interrelació de la categoria gènere amb la geografia radical ens proporciona un enfocament més integrador. En aquest sentit, «per a la geografia radical, les relacions de gènere s'inclouen en el marc més ampli de les relacions socials i es tendeix a explicar la subordinació de la dona sobre una base materialista –la de la seva capacitat reproductora– que no pot comprendre's fora dels processos de producció i reproducció socials» (McDowell, 1986). La geografia radical aporta a la geografia del gènere el trencament de les barreres entre la geografia econòmica i la geografia social; el que és el mateix, les esferes de la producció i la reproducció permeten, com apunta Garcia Ramon (1989), que els estudis sobre l'ocupació i el món del treball (en aquest cas, l'industrial) puguin realitzar-se des d'un doble vessant, necessari per posar en relleu que l'origen de la desigualtat rau molt sovint en la forma com s'organitza la producció¹.

El programa elaborat intenta relacionar les característiques de l'activitat industrial i la distribució dels espais de producció a escala mundial. Tot i que ens centrem en el temps actual, caracteritzat per una reestructuració econòmica i un canvi socio-espacial de la producció industrial a nivell internacional, el guió fa força referències al procés històric de l'activitat industrial des dels seus orígens. Aquest fet ens serveix per destacar la concepció dinàmica de l'activitat industrial, tant espacialment com temporalment, i alhora fa possible l'explicació del procés d'industrialització en el context més ampli de l'origen i el desenvolupament del mode de producció capitalista.

1. És important destacar que la geografia del gènere, des dels seus inicis, ha estat especialment vinculada als temes de geografia industrial, i en particular a aquells que afecten directament el mercat de treball femení, la internacionalització de la producció, la localització industrial i el desenvolupament regional. Tanmateix, no es pot qüestionar que determinats sectors industrials –tèxtils, confecció, joguines, etc.–, unes determinades ocupacions –sovint de poca qualificació i/o de caràcter subalterm–, i unes certes formes d'organització del treball –a temps parcial, per exemple–, semblen ser, si no privatives, almenys molt properes a les dones, la qual cosa posa en relleu l'obligatorietat d'incorporar aquesta categoria d'anàlisi en la vasta temàtica de la geografia industrial.

D'altra banda, l'oportunitat del tema és molt encertada; moltes autores estan treballant en aquesta direcció: Beneria, Fagnani, Hanson, Massey, McDowell, Monk, Rose, Rutherford, Sabate, Villeneuve, Vinay, entre d'altres, i segons dues d'elles, Janice Monk i Susan Hanson (1989), el tema de «l'ocupació de les dones i la reestructuració econòmica» és una de les grans àrees d'investigació actual dins d'aquesta línia d'anàlisi.

Igualment el guió posa de manifest de manera explícita i implícita la variable gènere en tots els apartats en què és necessària intentant cobrir el buit d'altres programacions, les quals, malgrat fer referència al treball, només tracten la mà d'obra masculina, quan la història ha demostrat a bastament que la dona s'incorpora al treball assalariat en el mateix moment que l'home, en els orígens de la industrialització.

El bloc temàtic s'estructura en cinc grans apartats. El primer de tots fa referència a les característiques de l'activitat industrial, i bàsicament es pretén donar a conèixer en què consisteix aquesta branca de l'economia, les seves arrels històriques i la seva vinculació amb el sistema econòmic dominant. En aquest punt considerem important destacar el canvi en el concepte de «treball» arran de l'extensió del treball assalariat, normalment associat amb l'ocupació a les fàbriques; això és, com s'encamina cap a una buidor de contingut quan apareix el concepte de treball «real» per diferenciar-lo del treball a la llar. Paral·lelament, en un context de canvi en les relacions de classe ens interessarà analitzar la classe social associada al gènere; fins a quin punt s'interrelacionen capitalisme i patriarcat. D'altra banda, cal conèixer la distribució dels homes i de les dones en els diferents sectors industrials: la divisió sexual del treball, la segregació de la força de treball per raons de gènere a nivell sectorial i jeràrquic, i les raons que han portat a la consideració de certs treballs com a específicament femenins.

El segon apartat tracta els elements bàsics de la indústria i la dinàmica de l'activitat industrial. L'objectiu és ara l'estudi dels elements necessaris per dur a cap el procés de producció; des de les matèries primeres i l'energia fins als mitjans de producció, passant per les forces productives i l'empresa industrial com a ens d'organització i control de tot el procés. En aquest punt analitzarem com els homes i les dones venen la seva capacitat de treball; en quines circumstàncies i sota quines condicions s'incorporen al mercat laboral; el problema de la desigualtat salarial i la relació entre el treball femení i la mecanització, i posarem especial èmfasi en la situació per la qual la dona no és considerada útil per a certs treballs mecanitzats.

En el tercer gran apartat iniciem el recorregut geogràfic de localització de l'activitat industrial centrant-nos, en primer lloc, en els factors bàsics que primen a l'hora de localitzar una indústria. Ens sembla important l'estudi dels diferents models clàssics de localització industrial a fi que l'alumne els pugui analitzar des d'una perspectiva radical tot proposant o suggerint alternatives². També dediquem

2. Considerem necessària una reflexió sobre la validesa de la teoria de localització industrial tant en termes ideològics com empírics, examinant fins a quin punt representa una eina d'utilitat per explicar els processos, models i situacions geogràfiques reals. Ens interessarà aprofundir en les crítiques que, des d'una perspectiva radical, es poden fer a la teoria positivista de la localització: l'ahistoricisme, el dibuix d'un paisatge equilibrat sense contemplar ruptures en el sistema econòmic o la definició d'un espai geogràfic que es redueix a la superfície on es desenvolupen certes activitats econòmiques, entre altres.

un capítol a l'estudi de la política de localització de les indústries que han seguit els països de règim socialista, on destaquem els elements més essencials, com, per exemple, el paper de l'estat planificador-regulador o la recerca d'un equilibri regional en la distribució industrial.

L'apartat que fa referència als recursos humans com a factor bàsic en les decisions de localització permet fer visible, en primer lloc, la població activa industrial femenina en introduir la problemàtica dels enregistraments oficials; segonament, remarcar l'absència de la consideració del treball femení en els models teòrics clàssics abans esmentats; i, sobretot, tractar el tema de la disponibilitat de mà d'obra femenina com un atractiu per a la implantació industrial lligat amb les teories que s'han desenvolupat al voltant d'aquesta qüestió, com la de l'exèrcit reserva de mà d'obra o la del mercat dual de treball.

El quart apartat és el més extens i el menys descriptiu de tots. D'una manera simplificada és el que respondria a on i per què la desigual distribució de la indústria al món. Després d'un primer capítol que vol analitzar quins són els indicadors bàsics per mesurar el grau d'industrialització d'un país, l'apartat s'organitza en dos grans blocs que tracten l'anàlisi de la distribució geogràfica de la indústria tenint en compte la dicotomia existent entre el «centre» i la «perifèria» industrials.

Per centre industrial entenem els països que aglutinen o han aglutinat grans concentracions d'empreses amb utilització d'alta tecnologia, que controlen totes les etapes del procés industrial, des de la fase d'investigació i recerca fins a la de la comercialització del producte. Així, doncs, considerem centre industrial tant les zones de nova industrialització —espais ben concrets del territori lligats a la localització d'empreses de tecnologia sofisticada—, com les tradicionals regions industrials —antics espais de monoconreu industrial actualment en decliu o en fase de reestructuració. L'apartat resulta especialment interessant per tractar el canvi industrial en els països del nord dins del marc de la reestructuració econòmica de la producció i la divisió internacional del treball. També permet l'anàlisi aprofundida dels canvis en la utilització i organització de la mà d'obra, i fa referència a la dualitat existent en el mercat laboral —central/perifèric, formal/informal, etc.— posant especial èmfasi en les anomenades formes secundàries de treball, lligades als processos de subcontractació, casualització, i treball a temps parcial, entre d'altres. En aquest punt és bàsic tractar la connexió entre l'especialització sectorial i les característiques ocupacionals d'una àrea industrial, les relacions de gènere que s'hi desenvolupen i també les característiques de l'ocupació femenina, tant en les àrees de recessió industrial com en les de nova implantació.

Paral·lelament, l'activitat industrial lligada al desenvolupament econòmic d'un territori permet la relació entre la situació i el devenir d'aquesta activitat i el creixe-

ment de la regió. Considerem, per tant, bàsic que l'educador insisteixi en com l'activitat industrial contribueix al desenvolupament regional recorrent a altres variables que participen igualment en aquesta dinàmica, com poden ser les polítiques governamentals o l'important *rol* actual de l'administració local. En aquest sentit caldrà analitzar les variacions regionals de la població activa industrial masculina i femenina, tant en els aspectes quantitius com qualitius, i la seva relació amb el desenvolupament del territori.

El segon bloc d'aquest apartat se centra en el que anomenem la perifèria industrial, o, en termes generals, els països que per la seva condició d'exportadors de primeres matèries i importadors de productes manufacturats del primer món s'han col·locat en una posició de total dependència econòmica respecte dels països desenvolupats. També parlarem d'una altra perifèria, la del bloc de països d'ideologia socialista, que des d'un punt de vista econòmic i industrial també mantenen una estructura de dependència entre ells i respecte de l'economia de mercat imperant a nivell mundial. En aquest sentit considerem important donar a conèixer el desenvolupament de l'activitat industrial en el marc d'una economia planificada i reflexionar sobre els efectes de l'actual obertura de certs països socialistes a l'economia de mercat en relació tant amb els processos de producció industrials com amb els canvis en les dinàmiques regionals.

El tractament de la perifèria industrial ens permet abordar el tema del subdesenvolupament i de les relacions de dependència. Amb aquesta finalitat hem elaborat un índex força extens que dona la possibilitat, si es considera oportú, de tractar el fenomen neocolonial dins d'una perspectiva més àmplia que inclogui també altres aspectes d'anàlisi geogràfica: el poblament (lligat al tema de les migracions campciutat), l'agricultura i el món rural (dins del marc d'una economia dual entre la indústria exportadora i l'agricultura de subsistència), els processos d'urbanització (lligats amb la concentració industrial urbana), i fins i tot aspectes geopolítics per tal d'analitzar les estratègies que expliquen les interrelacions entre els governs, les classes privilegiades autòctones i els grups financers internacionals a l'hora de tirar endavant el procés d'industrialització.

Dins del marc actual d'internacionalització de la producció, i més particularment d'exportació del fordisme «externalitzat» a la perifèria³, ens trobem també amb l'aparició dels països de recent industrialització, als quals les seves característiques intrínseques els fan ser locacionalment atractius.

3. Ens referim al desenvolupament fordista que implica únicament l'adopció de les tècniques de producció sense involucrar-hi el consum de masses (els productes són absorbits per mercats foranis), que retenen així els baixos costos salarials.

Aquest subbloc temàtic permet tractar la variable gènere en l'anàlisi de com el colonialisme canvia particularment la posició de les dones en el món del treball i a la llar; de les extenses jornades laborals en difícils condicions; de la tecnologia que discrimina el treball femení; de la immigració urbana vista des de la perspectiva de les dones que resten al camp o de la disponibilitat de mà d'obra femenina -barata- com a principal avantatge locacional.

Per acabar, el cinquè apartat del guió pretén relacionar l'activitat industrial amb el medi físic; analitzar la intervenció cada vegada més intensa de l'home sobre el medi a la recerca ja no de la simple supervivència, sinó del negoci i del benestar. Es tracta bàsicament de vincular l'activitat industrial amb l'ús i l'abús de la natura, posant especial èmfasi en l'explotació incontrolada de recursos i l'abocament de residus industrials al sòl, al mar i a l'atmosfera, amb la creixent contaminació que se'n deriva. Amb aquesta proposta de contingut es persegueix una conscienciació més gran de la importància de la conservació del planeta que derivi en una preocupació per la recerca de mesures per evitar la progressiva destrucció del medi i el perill d'alterar els ecosistemes naturals que comporta⁴.

D'una forma paral·lela, aquest darrer apartat també permet l'anàlisi dels paisatges industrials des d'una perspectiva més crítica. En aquest sentit, si al començament del tema l'alumne és capaç de descriure un paisatge industrial fruit de l'observació directa i del coneixement espontani, interessa ara de comprendre'l tornant a l'observació però amb un rerafons cultural més ampli que li doni significació i li permeti la interpretació crítica. L'educador pot orientar l'estudi del paper que fa l'home en la transformació del paisatge a través de l'activitat industrial a partir dels continguts tractats al llarg del bloc temàtic: el tipus d'indústries, la importància de la localització, el tipus d'hàbitat que genera aquesta activitat en relació amb la gènesi de les concentracions urbanes industrials, la formació dels barris perifèrics i la creixent suburbanització, la influència del procés industrial en el medi ambient, etc., sempre intentant donar una unitat a la temàtica en general i mantenint la coherència, que dona el tret bàsic de la disciplina geogràfica: l'anàlisi dels temes, preguntes i problemes que es plantegen a partir de les interrelacions entre les persones i els seus respectius entorns.

4. El present bloc temàtic no inclou explícitament un apartat sobre l'energia i les matèries primeres, encara que es tractin d'una manera implícita quan es fa referència a les bases de la indústria o als factors que primen en la localització industrial. Creiem que l'estudi d'aquesta temàtica segueix un major aprofundiment i recomanem que sigui considerat un bloc temàtic per ell mateix, que s'hauria de donar immediatament abans de l'anàlisi de les activitats econòmiques.

LA UNITAT DIDÀCTICA: «L'ACTIVITAT FEMENINA EN LA INDÚSTRIA»

Per tal d'arribar al màxim de concreció i, per tant, a les màximes possibilitats d'aplicació real dels projectes, s'han elaborat unes unitats didàctiques de desenvolupament més o menys directe per part de qualsevol professor d'ensenyament secundari. Les unitats responen cadascuna a una temàtica específica del guió proposat i tenen com a objectiu principal portar al nivell més baix de concreció els objectius respecte dels continguts d'aprenentatge, els procediments i les actituds i els valors.

Es tracta bàsicament d'oferir a l'educador una proposta de continguts i material bibliogràfic per treballar un tema a l'aula. Des de la branca epistemològica del currículum, la unitat ha de contemplar què s'ha d'ensenyar des d'un triple vessant: l'específicament disciplinari i paradigmàtic (la relació de conceptes que des de la mateixa disciplina i del paradigma escollit són fonamentals per aprendre); el vessant procedimental (relació clara d'objectius que cal treballar per tal d'ajudar els alumnes a entendre que la rellevància i l'aplicació pràctica del coneixement és tan important com desenvolupar un ampli ventall de tècniques i habilitats útils tant per a la vida acadèmica com per a l'experiència personal); i el vessant més actitudinal, que implica el desenvolupament d'uns valors i d'unes actituds que, prenent com a base el tema de la unitat, vagin més enllà en l'educació, és a dir, per a la decisió i entrega personals i per al compromís social.

El tractament de la unitat és concebut d'acord amb l'enfocament que contempla la recerca com a base de l'aprenentatge, i que involucra activament tant els alumnes com l'educador. Partint de la idea que un camí significatiu d'aprenentatge suposa seguir una trajectòria que va des de la subjectivitat primària d'uns fets, conceptes, procediments, en definitiva, d'uns estereotips socials que els alumnes posseeixen més o menys espontàniament, cap a una subjectivitat molt més elaborada, expressiva i compromesa amb els problemes socials estudiats, el pas d'un tipus a un altre de coneixement subjectiu es realitzarà a través d'un procés de reconstrucció del coneixement social mitjançant unes activitats o tècniques d'aprenentatge i una seqüencialització del procés de recerca. Un procés que va des de la identificació, definició i descripció de la temàtica fins a la seva anàlisi, explicació i avaluació, tenint sempre presents l'adopció d'un criteri i d'una posició personals.

En el nostre cas, la unitat didàctica estudia l'activitat femenina en la indústria dins del context actual de canvi i reestructuració econòmica a nivell internacional.

Amb la idea de fons que les noves exigències de l'actual règim d'acumulació responen a la necessitat de mantenir una flexibilitat en el procés productiu i en la regulació de les relacions de treball, és clar que es produeixen canvis tant en l'organit-

zació de la producció com a l'espai de localització industrial. En el primer cas, la implementació de tecnologia flexible ha anat associada a una utilització també flexible de la mà d'obra, tant numèrica com funcional, des del graó més baix⁵; una tendència a desintegrar verticalment la producció i una nova configuració de les qualificacions i estructures ocupacionals, entre d'altres. Així, doncs, el mercat laboral es troba cada dia més dicotomitzat entre els segments primari i secundari. I en aquest darrer, el treball sol ser inestable, de diversos torns, amb salaris minsos, sense possibilitat de promoció laboral... En definitiva, unes característiques que concentren un grup de treballadors amb visibles diferències socials: dones, immigrants, negres, adolescents no qualificats, estudiants a mitja jornada, disminuïts, etc.; fet que ens mostra l'important *rol* que fan els processos socials (la societat crea baixes expectatives en aquests col·lectius per trobar feina) en proporcionar la força de treball secundària⁶.

Aquesta diferenciació social és vista per molts teòrics com una diferenciació bàsicament sexual, en el sentit que el *rol* de gènere és el principal causant de la segmentació de la força de treball, tant a nivell sectorial com jeràrquic. Així, el fet de ser home o dona comporta unes connotacions culturals que manté aquesta última en una subordinació constant en el mercat de treball, concentrada en determinats sectors industrials i de serveis, i realitzant les tasques de més baixa qualificació i menor remuneració dins el rànking d'ocupacions (Ascon, 1988; Wekerle i Rutherford, 1989; WGSG, 1984).

És per aquest motiu que amb vista a la unitat volem deixar clares dues premisses bàsiques: d'una banda, que l'existència de treball femení és un factor clau a tenir en compte en les decisions de localització industrial i bàsic per entendre i analitzar molts processos de reestructuració econòmica; i, d'altra, que s'ha d'entendre el treball de les dones *versus* el dels homes dins d'un context més ampli que vinculi les relacions capitalistes de producció i les relacions patriarcales que es produeixen tant en el món de la llar com en el del treball.

La unitat s'ha concebut amb la idea d'estudiar la incorporació de la dona en el món del treball assalariat i les circumstàncies en què el porta a terme dins d'un marc més general que analitza la naturalesa del treball en si, en un sentit geogràfic i històric ampli. En aquest sentit volem destacar que no es pot entendre el treball sen-

5. Ens referim a flexibilitat numèrica o externa quan es tracta d'ajustar els *inputs* de treballs a les fluctuacions dels *outputs*, i a flexibilitat funcional o interna quan s'adeqüen les habilitats dels treballadors a les diferents tasques dins de la mateixa empresa (Wood, 1989).

6. El sociòleg Tony Watson (1989) afegeix respecte d'això que les empreses tecnològicament menys avançades o amb mercats menys estables propicien el creixement del sector secundari, i alhora el recurs a la utilització d'aquest mercat serveix per «flexibilitzar» (quant a salaris, per exemple) la força de treball primària.

se una prèvia comprensió del capitalisme, i per aquesta raó l'anàlisi del treball ha de començar per un examen d'aquest procés tant en un sentit geogràfic com històric (la dimensió temporal en una anàlisi geogràfica que vol ser dinàmica és imprescindible). Així, doncs, es tracta de descriure i d'interpretar els processos espacials i temporals que han configurat la transició d'una societat plenament rural –agrícola–, que gaudeix d'una interacció íntima i a petita escala amb el seu medi –local–, cap a una societat urbana –industrial–, generalment alienada del seu entorn o amb una concepció d'aquest en un sentit molt més global. Des d'aquesta perspectiva entenem la ruta que ha seguit el procés de treball com una progressió dinàmica en el temps i en l'espai, des d'una societat rural a una d'urbana, d'unes activitats econòmiques bàsicament agrícoles a unes d'industrials, i des d'una visió local a una d'internacional.

En aquest marc d'interpretació s'intentarà situar la incorporació de la dona al món laboral tenint en compte la ideologia social dominant (valors polítics, socials, morals i religiosos de la relació entre la dona i el treball productiu), la situació socio-econòmica familiar, les relacions de domini i subordinació entre els membres de la família per raons de gènere –l'anàlisi de les diverses formes en què les relacions patriarcals afecten la incorporació i l'activitat de la dona en el món del treball–, i les característiques personals de la dona en qüestió (edat, educació, actitud personal envers el treball retribuït en l'esfera pública, etc.). La suma d'aquests condicionants, ben interrelacionats entre si, és la que configura el rerafons personal de la dona en la seva entrada al món laboral. Malgrat tot, no volem deixar de banda totes les circumstàncies econòmiques, les estratègies del capital, en definitiva, que són, en última instància, les que generen la major part d'aquests condicionants.

La proposta de continguts d'aquesta unitat s'estructura en cinc apartats, que coincideixen amb les cinc fases de la ruta de la investigació geogràfica: l'observació i la percepció; la definició i la descripció; l'anàlisi i l'explicació; la predicció i l'avaluació dels resultats, i el judici i la resposta personal al tema. Els tres primers tenen una estructura semblant: relació de continguts, objectius bàsics, hipòtesis principals per contrastar, materials bibliogràfics comentats i temps aproximat de dedicació. En canvi, els dos apartats finals, per les seves característiques intrínseques, s'allunyen d'aquesta estructura i deixen més marge de llibertat a l'educador per organitzar el seu tractament.

El primer dels apartats planteja un breu estat de la qüestió referent al món del treball en general i a les experiències de treball diferenciades entre homes i dones. Ens interessa especialment observar les dificultats en definir el concepte de treball i valorar fins a quin punt la institució social on aquest es realitza condiciona la seva valoració i legitimitat socials.

L'objecte del segon apartat és analitzar els processos espacials i temporals de l'activitat femenina en el sector industrial. En aquest punt considerem molt útil de fer un recorregut històrico-geogràfic per tal que els alumnes assimilïn conceptes bàsics com els de producció i reproducció a través del seu origen, i sobretot perquè copsin l'evolució de les relacions entre els sistemes econòmics, socials, polítics i ideològics, i les seves implicacions en el món del treball, tant masculí com femení. D'altra banda es posa molt d'èmfasi en la relació entre gènere i classe social, amb la qual cosa l'alumne pot començar a bastir un model teòric d'explicació de la temàtica seguint el paradigma escollit.

El tercer apartat s'endinsa en l'anàlisi i l'explicació de la situació actual de la dona en l'activitat industrial dins del marc general d'internacionalització de la producció industrial i de la consegüent divisió del treball. El tractament temàtic des d'una perspectiva global permet analitzar l'impacte de la nova divisió espacial del treball en els països centrals i perifèrics, tant en termes quantitius com qualitius. Un dels principals objectius és ara examinar els factors socials, econòmics i personals que expliquen la massiva entrada de dones en el món del treball, i relacionar els canvis en el sector industrial amb les noves formes d'ocupació femenina. Tanmateix, interessa verificar la hipòtesi per la qual la diferenciació entre la mà d'obra central i la perifèrica no respon únicament a una divisió nord/sud, sinó que també es produeix a nivell nord/nord, que afecta homes i dones i que ve condicionada per una doble segmentació: per gènere i per classe.

En el quart bloc es pretén sintetitzar i avaluar l'estat de la problemàtica; una reflexió que ha d'anar encaminada tant a la generalització i a la construcció de teories, com a la proposició d'accions futures d'acord amb les previsions fetes. L'apartat, que té com a finalitat preparar la resposta personal a la unitat, s'estructura en dues seccions: la primera és un recull d'idees clau que sintetitzen la temàtica i predisposen els alumnes a prendre les seves pròpies decisions, i la segona fa una recopilació d'aquells continguts respecte a actituds i valors que considerem més importants per treballar. Especialment es vol considerar la idea per la qual flexibilitat i feminització són dos fenòmens actuals que avancen en paral·lel i que mantenen una relació de mútua dependència (que no mutu benefici), i que la feminització (com a tipus de flexibilitat perifèrica) ha estat la peça clau per poder flexibilitzar la força de treball central. En aquest sentit cal discutir si el futur pot venir de la mà d'un agreujament dels contrastos entre les estructures de treball nord/nord i nord/sud segons aquestes formes de subocupació, nivells d'atur..., en definitiva, segons aquesta perifertzació del treball femení. Alhora es pot revisar la validesa de l'anàlisi prèvia del mode de producció i la seva vinculació amb les relacions de gènere per estudiar el treball femení, i destacar que tant l'un com l'altre són susceptibles de canvi.

El darrer graó de la seqüencialització de la unitat pretén traslladar les reflexions fetes al pla estrictament personal. Es tracta ara que educador i alumnes facin seus uns determinats valors i actituds en relació amb la temàtica, i des de la nostra posició cal encoratjar l'actuació directa per tal que la recerca sigui encara més rellevant per a un mateix i per a la societat en general.

En definitiva, deixant de banda la unitat didàctica proposada, on es tracta específicament l'activitat femenina en el sector de producció industrial, i per tant la variable gènere és objecte d'estudi per ella mateixa, amb el bloc de contingut suggerit per a l'ensenyament secundari postobligatori, hem pretès utilitzar la geografia del gènere des d'un doble vessant: en un sentit disciplinari, incorporant d'una forma natural el treball de la dona a la indústria en aquells aspectes del guió en què és necessari i que no han tractat la majoria de dissenys curriculars, i en un sentit paradigmàtic, utilitzada com a categoria d'anàlisi donant a la geografia radical una perspectiva més àmplia i un sentit més integrador.

BIBLIOGRAFIA

- ASCON, R. *et al.* (1988), «Trabajo doméstico, empleo femenino y familia», dins R. ASCON *et al.*, *Trabajo, producción y espacio industrial*, Geografía 3, Crítica, Barcelona, p. 75-113.
- GARCIA RAMON, M. D. (1989), «Género, espacio y entorno: ¿hacia una revolución conceptual de la geografía? Una introducción», *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 14, p. 7-13.
- MCDOWELL, L. (1986), «Beyond Patriarchy: a class-based explanation of women subordination», *Antipode*, 18 (3), p. 311-321.
- MONK, J. i HANSON, S. (1989), «Temas de geografía feminista contemporánea», *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 14, p. 31-51.
- WGSG (Women and Geography Study Group of the I.B.G.) (1984), «Women's employment, industrial location and regional change», *Geography and Gender*, Hutchinson, Londres, p. 67-88.
- WATSON, T.J. (1989), *Sociology, Work and Industry*, Routledge (1.ª ed. 1980), Londres.
- WEKERLE, G. i RUTHERFORD, B. (1989), «The mobility of capital and the immobility of female labor: responses to economic restructuring», dins J. WOLCH i M. DEAR (eds.), *The power of geography*, Unwin & Hyman, Londres, p. 139-172.
- WOOD, S. (1989), «The transformation of work?», dins S. WOOD (ed.), *The transformation of work*, Unwin & Hyman, Londres, p. 1-43.